

Ajalooõpetamise roll 21.sajandil

Ettekanne Ajalooõpetajate V kongressil, Tallinnas, 2011.aasta 24.oktoobril

Tõnis Lukas

Ajalugu on teadus aja ja ruumi koosmõjust! Ajaloo jälgimiseks ja tema mõistmiseks on tarvis nii aja- kui ruumitunnetust. Need mõlemad on õpitavad. Nende õpetamine ongi vanemate põlvkonna ja omakorda arusaamine ja õpitu kasutamine noorema põlvkonna ülesanne.

Viimase paarikümne aastaga on toimunud suured muutused, mis on muutnud oluliselt inimese suhet aja ja ruumiga. Kasutatakse tehnoloogilist abi, mis oluliselt mõjutab inimese iseseisvat orienteerumisvõimet nii ajas kui ruumis. Nii nagu laps ei õpi kunagi koristama, kui selleks peetakse koduabilist, nii ei suuda pealtnäha täiesti normaalsed inimesed enam leida lihtsamat sihtpunkti, kui auto GPS-seade on maha ununenud või mingil põhjusel rivist väljas. Eestlastel see veel lõpuni nii ei ole, linnastunud suurrahvastel Aasias aga kipub juba sennapoole. Samuti ollakse kaotamas ajas orienteerumise võimet, kui fakte pole tarvis enam meelde jätta seoste abil. Fakte saab ka Wikipediast, järelikult ei ole tarvis nende meeldetuletamiseks ka pead vaevata ning seoseid luua.

Kronoloogiline raamistik ajas orienteerumiseks ei moodusta enam paljude noorte jaoks aja kulgemise skeletti, selle lülid ja nende järjekord ütleb lastele järjest vähem. Minevikusündmuste kohta jõuab teave inimesteni juhuslikult.

Võiks arvata, et aktiivne töö muuseumides, filmi- ja teatritegijate hulgas toetab kooli, kinnistades mitmekülgset viisil seda mida on õpitud. Paraku on raamatutekstide koostamisel püütud kujundada tervikut. Muu meedia – selle hulgas film, teater, internetitekstid – toodavad maailmapildi fragmenteerumist! Jupike siit, jupike sealt – mõni süžeeliin domineerib teiste üle, kuigi päris elus pole nii olnud.

Kui nad asuvad raamatu asemele – oma mõjult on näiteks film seda juba teinud-, siis läheb veel tükk aega, enne kui haridusteoreetikud ja pedagoogid saavad asja nii kaugemale, et raamatu asendajad maailmapildi loomisel ka mingi terviku kujundavad. Milline see tervik siis on, ei pruugi olla meie praeguse arusaamisega üldse mõistetav! Mitte kuidagi kohatum, kui praeguse sadu raamatuid läbi lugenud kultuurse inimese maailmapilt (igal ajal on lihtsalt oma kombed), aga teistmoodi kujunenud ja ehk teisedimensionaalsemgi.

Lähem kohati küll ulmeliseks, aga kongressikorraldajad panid mu ettekande pealkirjaks „Ajaloõpetamise roll 21.sajandil“. See võib muidugi tähendada ka arutlust selle üle, et kuidas õpetada ajalugu neile lastele, kes sel sügisel kooli läksid ja 2023.aasta kevadel keskhariiduse omandavad. Tähendab aga ka alanud sajandi tulevasi viiekümneid ja üheksakümneid aastaid.

Kes meist ka tegelikult arvab teadvat, mil viisil käsitletakse teadmisi minevikust ehk ajaloost 88 aasta pärast? Minevikuks on muutunud selleks ajaks juba muide ka aastad 2070-2090!

Haridussüsteem on konservatiivne. Seniseid teadmisi ja meetodeid ei asendata uisapäisa. Selles kestvuses on haridussüsteemi tugevus vastupidava ühiskonna kujundamisel. Kui me otsime siitkohalt aga tuleviku ajalooõpetuse algeid, tuleb välja, et me pole ka viimastel aastatel õpetajatenä suutnud suurele osale õpilastest anda üks-ühele meielaadset ajaloomõistmist, sest eeldused on muutunud!

Alustada tuleks sellest, et juba praegunegi kooliõpetus ei pruugi luua lastele ajalooteadmiste abil sellist tervikpilti, mida me õpetajatenä ette kujutame. Individuaalset lähenemist ma muidugi ei eita, sest igal lapsel on õigus oma arvamusele. Igal juhul võib praeguste 15.aastaste kolmekümneseks saades neil ajalooõppingut meeles olla kaunis vähe! Arvan, et me kobame ses osas ka praegu pimeduses, sest kultuurilisi kanaleid, mis noori lisaks koolile kujundavad ja mille mõju on murranguline ning meile raskesti tunnetatav, on mitmeid.

Mida praegused täiesti keskmiselt koolis edasijõudvad lapsed ajalooteadmistest mäletavad? Võin oma kogemusest öelda, et kui olen püüdnud koolides üksikuid tunde andes nii põhikooli- kui gümnaasiumiõpilaste käest kätte saada olulisi fakte Eesti ajaloost, on pilt teinud kurvaks. Eksami ja tasemetööde puhul ei pruugi see ehk täpselt sellisena paista, aga enda jaoks tundmatute õpilaste käest olulisi ajalooteadmisi üle küsides ei ole mulle jäänud enamusest just eriti valgustatud muljet. Võib öelda, et eksrompt küsimise puhul ja suurema publiku juuresolekul ei pruugi lapse teadmised ja võimed kohe avalduda. Aga see tähendab ka oskamatust lektoriga kõikjal kaasa mõelda. Kui kaasa mõtlemiseks on eelteadmisi vähe, hajub tähelepanu ning palju arendavaid infokilde ei hakka lihtsalt külge, kuna neil ei ole lapse mälus millelegi haakuda. Pole ära koristatud sahtleid kuhu uued huvitavad teadmised võiksid korrastatult sobida.

On ju tähtis, et lapsel kujuneks ajaloost tervikpilt, mis lihtsalt viibki teda ennast näiteks arusaamisele, et demokraatia ongi võimalikest parim valitsemissüü. Seda teadmist toetab siis omakorda Winston Churchilli tsitaat lähiajaloo õpikus. Kui ta ilma oma vastava arusaamiseta peaks isegi tsitaadi õpikust meelde jätma, ei tekki ainuüksi sellest tegelikku teadmist demokraatia teedrajava rolli kohta ja seoseta tsitaatki läheb varsti meelest.

Olen mures, et maksimaalset kasutegurit teadmiste kinnistajana ei anna ka muuseumiekspositsioonid ja muud sellelaadsed kultuuriruumi täitvad nähtused. Kogu kultuuriruum on kõiksugu tarku ekspositsioone täis, kuid kuidas teha nii, et nad ka last sellesse ruumi kaasa haaraksid? Ka koolidele soovitavana väljareklaamitud näitused on tegelikult üles ehitatud eesmärgiga olla põnevad ja tuua kohale palju rahvast. Teadmiste kinnistajatena ja just seoste loojatena nad aga tihti tervikuna ei tööta – mõni koostööd ette nägev atraktsioon ehk välja arvatud. Probleem on selles, et kui kooliekskursioonil on kindel aeg näitusel viibimiseks, suur osa näitusemahust ja ka seoseid tekitavast infost on peidetud

multimeediasse, mis meiesuguste „vanainimeste“ arvates on viimase sõna järgi kaasaegsed ja väga innovaatilised, et saada ajakirjanduses ka professionaalsetelt kriitikutelt kiidusõnu, nõuab näituse erinevates sopikestes eraldi arvutiekraani või valjuhääldi ees tähelepanelik olemine keskendumist, ei pruugi olla võimalust tervikpildi kujunemiseks, vaid muljed kuhjuvad kuidas juhtub. Arvangi, et vanemad näituste kuraatorid, kes näevad arvutis huvitavat tehnilist võimalust, ei oska teda kasutada piisavalt sujuvalt ja lõhuvad selle liigselt edeva tingel-tangeliga jälgitavuse ära. Laps võib küll leida, et näitus oli huvitav, kuid mingist perioodist või nähtusest ta tegelikult süsteemset ülevaadet ei saanud. Võib-olla on asjad teisiti Ajaloomuuseumi Suurgildi maja väga huvitava ja meeldiva uue ekspositsiooniga, aga et seda väita, peaks mõnda aega koos pedagoogidega selle näituse mõju jälgima.

Multimeedia kasutamine ka õppetegevuses ei ole veel nii kaua arenenud pedagoogilis-metoodiliste võtete süsteem, et tast maailmapildi loomisel kasu oleks. Meelelahutuseks ja loodetavasti vahel ka huvi äratamiseks ehk küll.

Seetõttu on jätkuvalt kullahinnaga õpetaja oskus siduda erinevaid ajastuid ja sündmusi lihtsamalt ja faktivaesemalt (s.t. sujuvamalt) kui õpik annab. Kui süsteem loodud, saab järgmisel ringil veel mõne kasuliku fakti mällu juurde siirdada. Siis on baas edasiseks juurdeõppimiseks tasapisi kujunenud.

Kuidas tekib pilt ajaloost?

Kuidas siis selle õpilase ajaloopilt kujuneb – kui ta ei ela väga ajaloo huvilises kodus ja ei käi meil ajaloo- või kodulooringis. Kui paljud noored loevad ajaloolisi romaane? Teame, et praegu nad enam eriti ei loegi. Eesti Vabadussõda on nende jaoks filmi „Nimed marmortahvilil“ kujunenud melodramaatiline koolipoiste lugu, 1924. aasta 1. detsembri Nõukogude Venemaa poolt mahitatud Eesti riigi vastasest mässust teatakse ainult filmi detsembrikuumus järgi. Viikingiaja, aga ka Vietnami sõja ja ka II Maailmasõja aegsete sündmuste kohta on Hollywoodi suured vaatamängulised filmid. Ainult, et need on tihti nii naturalistlikud, et põhikoolilastele neist tekkiv elamus keskendub ainult inimkannatustele neis. Titanicu film on muidugi hea vaadata, olgugi, et võib-olla oleks saanud tõetruumalt. Probleem ajastu jutustamisel ei ole mitte niivõrd Titanicu vettevajumise nurgas, mille üle vaieldakse, vaid selles, et ainsaks ajaloomuljeks ei saa ju jääda, nagu oleks ajastu elu keerelnud ainult tantsupõrandal ja luksuslike lauanõude kõlina saatel. Aga meeletult suure raha eest tehtud film vaataja teadvusesse laiutama jääb. Nagu ka mitmed teised suured kassahitid. Tulemas on veel palju-palju. Kui ainuüksi Eesti ajalugu silmas pidada, siis „Ümera jõel“ ning Hirmus Antsu elu ja võitluse kohta ja Sofi Oksaneneni raamatu „Puhastus“ ainetel vändatavad filmid viimase suure sõja järgsetest aegadest. Ega lapsed neid raamatuid enam loe. Filmid ju on paremad kui raamatud – selline suhtumine on üldine. Ja kooliraamatukogust ei küsita mitte „Tõde ja õigust“ kui raamatut, vaid sellenimelist DVD-d. Ja ollakse ehmatanud, kui saadakse teada, et filmi polegi veel.

Asi polegi niivõrd juba nimetatud filmides – eks seal ole oma ajalooala konsultandid ka, tihti head ajaloolased. Asi ongi selles, et filmid lihtsustavad. Filmi tegemine on ju puhas kunst ja kui laps otsib sellest ajalugu, leiab ta sealt tihti tegelikult vaid müüte ja nõidust. Õigemini tema jaoks ei ole ajaloosündmuste aluseks omaaegsete tavaliste inimeste igapäevaelu, vaid nõidus ja ulme. Mille võrra õieti erinevad oma põhikäsituselt nõidusliku miljöö jms. olemuselt näiteks Krahv Dracula või Harry Potteri juhtumised? Vägevad gooti võlvid, igasugu salatarkused jms. Minevik ja tulevikuulme sulanduvad ja kujundavad selle fooni, millelt laps elu lossides ja gooti katedraalides ette kujutab.

Maagiat ja fantaasiat tuleb juba nii palju, et see paistab igapäevaseks muutuvat ka kommertslikus ajalookäsitluses. Ei ole välistatud, et täitub ka Sulev Vedleri ettekujutus, mille ta sõnastab 20.oktoobri Eesti Ekspressis nii: „Hollywoodi ei kammitse piirangud. Miks siis ei võiks keegi vändata filmi, kus neegrist Lembitu sõidab BMW-ga, piiskop on hiinlanna ning vaenuväed kasutavad raketrelvi? Peaasi et põnev oleks. See on ju moodsa ühiskonna mõte.“

Aga lisa ajalookäsitluse lisandub ka uutest teadussaavutustest. Jüri Alliku 21.oktoobri „Sirbis“ avaldatud artiklis „Ei saa me läbi bibliomeetriata!“ on viide näiteks artiklile, „mis selgitab ajalugu paremini kui ajalooõpikud, näidates, et isaliini pidi päritav geneetiline variatiivsus rühmitub geograafilisel, mitte keelelisel põhimõttel“. Et aga kõiki fragmentaarseid tarkusi ei pruugi saada kohe ajalooõpetuse kontseptsiooni mahulistel kaalutlustel lisada, käib õpetus praegu teadusest muidugi maas. Sellest iseenesest pole hullu midagi. Nii tulevased virtuaalsed teatmeteosed, kui õpikud hakkavad täienema reaajas ja õpetaja rolliks ongi peamiselt teadmiste ja ajalootunnetuse kondikava koos hoidmine ja laste huvi äratamine teadmiste vastu.

Muutused uurimises, avaldamises (populariseerimises) ja õppimises (õpetamises) käivad käsikäes. Muidu ei jõua välja uuritu õppijateni ning seega katkeks ajalooõpetamisel tema autoriteet. Kool peab olema suhteliselt inertne, kuid ei saa ka ajast väga maha jääda. Lapsi tuleb aga uute teadmiste sünteesimisel mitte omapead jätta – neid tuleb aidata.

Õpilase huvi: Ajalugu vaatab aknast sisse. Salme kooli akna all eelviikingiaegne laevamatus. – Õpetajate Leht. Jüri Peets.

Arvan, et kogu selles kirkas ja kiirelt muutuv infovoos on tulevikus ikkagi vaja jääda põhiväärtuste juurde. See tähendab, et lapsele tuleb kõigepealt luua sidemed teda vahetult ümbritsevaga. 21.oktoobri Õpetajate Lehes kirjeldab arheoloog Jüri Peets, kuidas „ajalugu vaatab aknast sisse“, olles erakordselt lahke näiteks Salme kooli õpilaste vastu, kelle kooli akna alt kaevati välja viikingieelse aja rikkalikud laevmatused. Isegi kui selline ümbritseva keskkonna kõnekus on linnalises moodsas keskkonnas kuidagi raskem, ajaloolistes linnades ja asulates on seda täiesti võimalik leida ka tulevikus.

Kes armastab oma kodukohta – armastab ka kodumaad. Niisiis igihaljas nipp tulevikuks: äratada ajaloohuvi mitte elamustega Vaikse ookeani lahingutest ja ülemaailmsest kohvikaubandusest, vaid kodutänava või vanaisa elukäigu kujunemisest. Seda ei tohiks unustada - see muutub mõjusamaks, mida globaalsemaks läheb üldine ajalookäsitlus. Kui isakodu vastu huvi tekitatud, tuleb huvi isamaa asjade vastu tagantjärele. Ilma ei tule – ilma tuleb suurte kommertsrahade toel ainult nõidus, ulme ja manipuleeriv esoteerika! Telekanal ja filmirežissöör vastutavad ainult oma omanike ja tööandjate ees. Ainult lapsevanem ja õpetaja lapse ees.

Igal ajal saab ajaloohuvi äratada tehes lastele ja noortele selgeks, et elatakse huvitaval ajal. Ja ka murrangulisel ajal. Nõukogude ajal kadus ajaloohuvi lastel ka seetõttu, et neile tehti selgeks, et üksikisiku roll maailmaasjade kujundamisel on väike, masside oma suur. Tegelikult ilmestavad just otsustavate hetkede suurkujud ja otsused õpilaste jaoks ajalooarengut. Ajalooprogramm peaks seda ära kasutama ja tooma õpilaseni „valikute anatoomia“. Churchill: Meil oli valida häbi ja sõja vahel – valisime häbi ja saime sõja. Just valikute vastutusrikkust saab õppida ajaloost. Ja seda saab programmeerida ka tulevikku. Näiteks – milline on maailm siis kui me lahendame Euroopa võlakriisi nii või naa. Milline on Eesti tulevikus, kui Euroopa võlakriis laheneb lihtsalt rahaabiga või siis kui see toob kaasa Euroopa Liidu muutumise Euroopa Ühendriikideks. Milliseks kujuneb 21.sajandi lõpp eesti keele ja kultuuri püsimise kontekstis ühel või teisel juhul?! Kas ühendriikides üldse on võimalik rahval omakeelsena alles jääda?!

Konkreetsete ajaloosündmuste käsitlemisel on kirjelduste kõrval oluline ka läbimäng. Euroopa paljudes linnades tehakse nn.keskaja festivale, kus küllaltki elutruult püütakse etendada tollast eluolu. Olgugi et mobiiltelefonide helin mõnikord selle idüllil katkestab, on see ikkagi õpetlik. Vanaaja või ürgaja festivali on muidugi raskem ette kujutada, samuti lavastatud tuumasõda. Aga õnneks ei ole see viimane laiaulatuslikult veel ajalooõpetuse osa.

Küll aga saab etendada ühtteist muud rahulikult ka klassiruumis – omaaegset eluolu põhimõisteid kasutades, suurte sõdade järgseid rahukonverentse jne. – Hiljuti demonstreeris Rocca al Mare ajalooõpetaja oma klassiga selliseid võimalusi, mida neil ajalootunnis kasutatakse – õpilased kehastusid küll muistseks kaluriks, müüritorniks või vallikraaviks ja nad olid sellest vägagi sisse võetud.

Muidugi tuleb ka internetti ära kasutada – aga nii, et peaks ikka oma peaga ka mõtlema! Ekstra huvitav oleks teha arvutimäng „Kui ajalugu läinuks teisiti ehk 300 erinevat stsenaariumi Eesti ajaloost“. Iga suurema ajaloosündmuse lõpptulemuse puhul on asjaolude erinevate kokkusattumiste puhul vähemalt kolm oluliselt erinevat varianti. Nii tegelikult ellu läinud variant, kui mitterealiseerunud viiksid oma loogilist rada pidi uute ajaliste sõimpunktideni, kust omakorda hargnevad erinevad arenguteed. Kus me siis lõpuks praeguseks oleksime, kui ajalugu läinuks teisiti või kolmandat moodi? Võrdlus tänapäeva olukorraga on siiski tõe kriteerium, nii et lõppresultaat on õpilastele näha praeguses

olukorras. Nii on võrdlus tõeline, mitte mingi maailma lõpp või muu ulmeline jama, mida tihti võimaliku arenguna tulevikuks pakutakse. .

Lapsel peab tulevikus olema millelegi toetuda – ajaloo teadmisi on tarvis selleks, et saaks tühja juttu ja valet oma teadmise ja kogemusega võrrelda. Ainult mõtlevad inimesed suudavad pealkirjade diktaadi ja reklaamirahadega lihtsustatava maailmakäsitluse levimise puhul säilitada demokraatlikku kriitikameelt ja ära hoida populistlike diktatuuride teket!

See ongi ajalooõpetuse roll – ette valmistada inimesed eluks ilma manipulatsioonide ja diktatuurita. Kindlustada iseseisvalt mõtlevate vabade kodanike ühiskond. See ülesanne on ambitsioonikas. Kooli roll on ka edaspidi erinevate mõjude ristteel luua fragmenteerunud maailmapiltide ühisosa – tuua see õpilase jaoks välja – nii et ta sellest aru ja osa saab. Kooli roll põhiväärtuste edasikandjana suureneb erinevate infokanalite juurdetulekul veelgi. Isegi kui kooli institutsionaalne vorm tulevikus mõnevõrra muutub.